

Rezultati analize ranosrednjovjekovnih nalaza i nalazišta u okolici Torčeca

The Results of Analysis of Finds and Sites of the Early Middle Ages in the Surroundings of Torčec

Izvorni znanstveni rad
Srednjovjekovna arheologija

Original scientific paper
Mediaeval archaeology

UDK/UDC 902.21:902.4(497.5Torčec)“06/12”
Primljeno/Recieved: 01. 04. 2003.
Prihvaćeno/Accepted: 13. 06. 2003.

Dr. sc. TAJANA SEKELJ IVANČAN
TATJANA TKALČEC
Mr. sc. BARTUL ŠILJEG
Institut za arheologiju
Ulica grada Vukovara 68
HR - 10000 Zagreb

Pomoću više arheoloških metoda promatrano je područje oko Torčeca, gdje je zamijećena koncentracija ranosrednjovjekovnih nalazišta te je ustanovljeno postojanje nekoliko arheoloških mikrozona. Poduzeto je intenzivnije rekognosciranje i reambulacija nalazišta, analiza površinskih keramičkih nalaza kao i analiza zračnih snimaka. Na većini nalazišta ustanovljen je život tijekom dužeg razdoblja ranoga srednjeg vijeka, a na ponekima i kontinuitet od prapovijesnih razdoblja do u kasni srednji vijek. Na svim položajima postoje elementi koji ukazuju na naseobinske značajke tih nalazišta, kao što su otpadne jame, poluukopani ovalni objekti, kuće i konstrukcijski elementi kuća, dok je na pojedinim nalazištima ustanovljena radionička djelatnost koja upućuje na određenu socijalnu strukturu stanovništva. Najraniji srednjovjekovni materijalni ostaci potječu iz 7. i 8. st., a zamijećena je intenzivnija naseljenost kraja u razdoblju od 10. do 13. st.

Ključne riječi: keramika, arheološko rekognosciranje, površinski nalaz, zračni snimak, rani srednji vijek, Torčec.

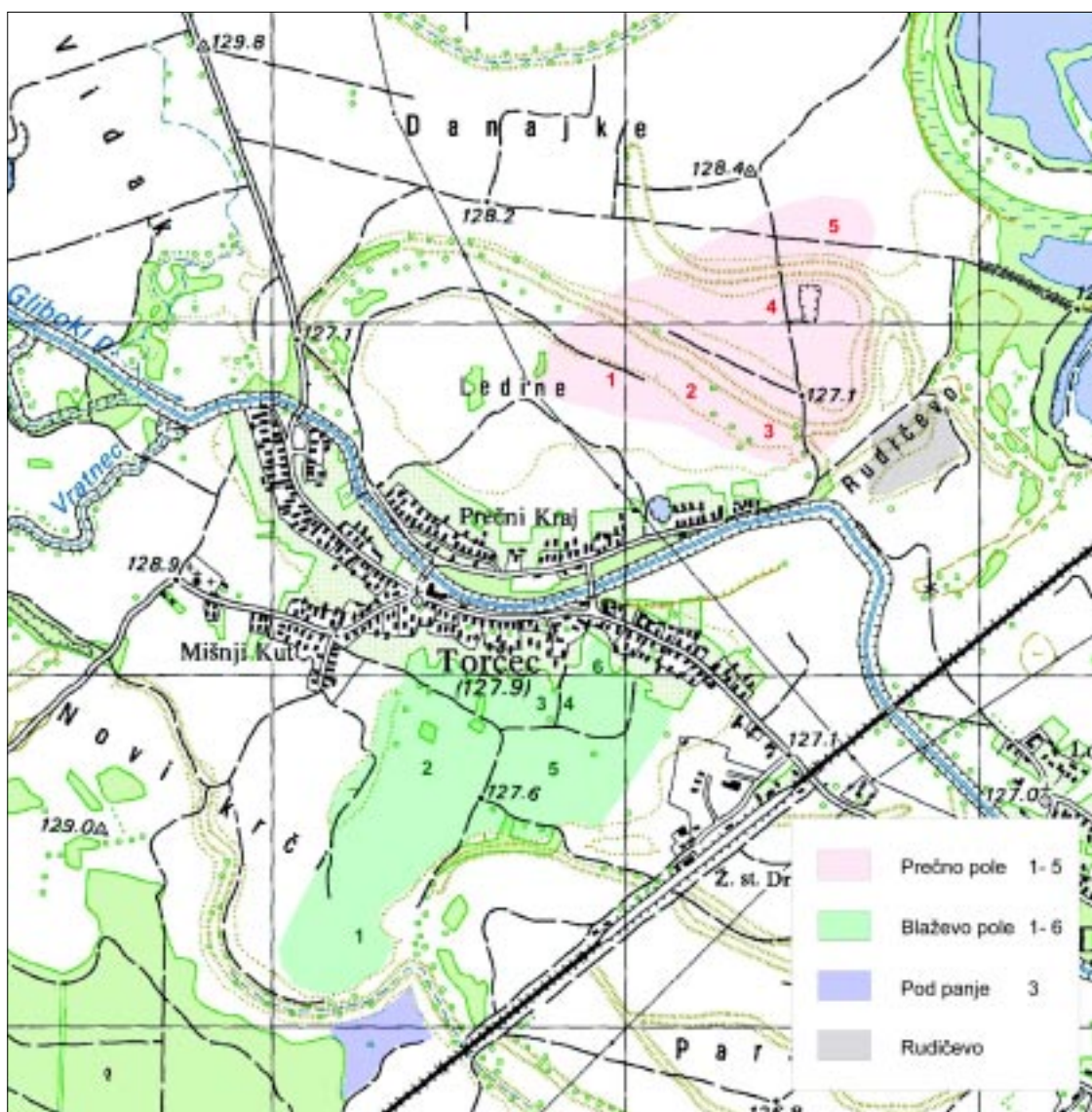
Key words: pottery, field survey, surface find, aerial photo, Early Middle Ages, Torčec.

Na području torčanskoga kraja, u blizini dravskog prije-laza, u nizu otprije poznatih nalazišta kao i među brojnim novootkrivenima, zamijećena je gustoća i široka rasprostranjenost srednjovjekovnih arheoloških nalazišta. Za potrebe projekta koji se provodi u Institutu za arheologiju pod nazivom *Arheološka slika srednjovjekovnih naselja Podravine* poduzeto je intenzivnije rekognosciranje i reambulacija okoliša Torčeca kao i snimanje iz zraka.¹ Brojnost poznatih nalazišta zasluga je arheologa koji su pokrivali ovo područje kao i Ivana Zvijerca koji je, okupivši oko sebe mjesne entuzijaste, poduzeo niz akcija u očuvanju kulturne baštine torčanskoga kraja te ustrajnim obilaženjem terena prikupio mnoštvo površinskih nalaza i podataka o arheološkim lokalitetima. Kako je čitavo područje nizinski kraj koji se intenzivno obrađuje, neprestano se uništavaju površinski slojevi te je nužna pojačana aktivnost arheologa. Stoga se pristupilo ne-destruktivnim metodama, odnosno sustavnom površinskom

pregledu i analizi zračnih fotografija kako bi se dobio uvid u sliku rasprostranjenosti srednjovjekovnih naseobinskih nalazišta te izabrale određene lokacije za buduća arheološka zaštitna kao i sustavna istraživanja.

Daljinska interpretacija u Hrvatskoj ne koristi se dovoljno za sagledavanje arheoloških nalazišta, a kako su to rezultati u ostalim zemljama pokazali, ona je u posljednje vrijeme nezaobilazna arheološka metoda. Za interpretaciju zračnih snimaka potreban je veći broj predložaka vremenski i tipološki opredijeljenih istih ili sličnih objekata (STOERTZ, 1997., 13.-17.) koji u Hrvatskoj nedostaju. Najlakše odredive strukture predstavljaju objekti građeni od kamena ili opeke, dok je otpadne jame, drvene naseobinske objekte i slično teže prepoznati. Jame se ocjenjuju kao najteže odredive strukture, osobito kada se javljaju pojedinačno, čak i u okolini sličnih geomorfoloških obilježja (KERMAN, 2002., 15.-16.). Stoga je nužno sagledavanje područja iz različitih gledišta kao i upoznavanje njegove prirodne zemljopisne podloge. Našim radom, nastojali smo stvoriti određene predloške koji bi omogućili daljinsku interpretaciju tvorevina koje nisu uočene terenskim pregledom. Određeni broj objekata registriranih rekognosciranjem prepoznat je na zračnim snimcima i upravo

¹ Teren je pregledavan tijekom više godina, a intenzivan obilazak poduzet je u nekoliko navrata u studenome 2002. godine. Snimanje iz zraka obavljeno je 22. ožujka 2003., a korištene su i digitalizirane fotografije cikličkog snimanja Državne geodetske uprave (Sjeverozapadna Hrvatska, niz 13, snimak 6120 i niz 14, snimak 6112).

Karta 1. Područje Torčeca i okolice s naznačenim ranosrednjovjekovnim položajima (Državna geodetska uprava, Hlebine; izvornik u mjerilu 1 : 25.000)

Map 1 The area of Torčec and surroundings with indicated sites from the Early Middle Ages (State Land Survey Bureau, Hlebine; original on a scale of 1 : 25,000)

su ti objekti poslužili kao predložak za očitavanje i valorizaciju ostalih tvorevina, zamijećenih na snimcima te razlučivanje prirodnih od kulturnih tvorevina.

Prirodna obilježja kraja u kojem je smješteno selo Torčec su blizina Drave, bogatstvo tekućica, plodna ocjedita zemlja, s puno dravskog pijeska (karta 1.). Tim područjem teku vodom bogati potoci Gliboki, Segovina i Vratnec. Nizinsko područje tek se dalje na jugozapadu zatvara prvim bilogorskim obroncima. Dravskom ravnicom od prapovijesti su tekle komunikacije, zbog čega je ovo područje oduvijek bilo privlačno za naseljavanje, a blizina najpovoljnijeg prijelaza preko Drave, na mjestu gdje je ona najplića, zasigurno je još jedan razlog guste naseljenosti. Zemljopisni položaj torčanskog kraja s desne strane rijeke Drave, odnosno njezina srednjeg toka, uvelike je utjecao na demografsku sliku područja. Drava, inače vrlo hirovita rijeka, i na ovom je prostoru u prošlosti često mijenjala korito i poplavlivala okolne krajeve. Na

topografskim kartama možemo pratiti njene stare tokove kao i područja koja je učestalo poplavlivala, a danas se na terenu prepoznaju u obliku suhih meandara. Iz razdoblja kasnoga i novog vijeka postoje povijesni izvori koji govore o plavljenju Drave i o hidroregulacijskim radovima (PETRIĆ, 2000., 75.-77., 82.-83., 85.-86.; SLUKAN-ALTIĆ, 2002.). Za razdoblja o kojima povijesni izvori šute, upravo nam arheologija pruža mogućnost rekonstrukcije dinamičkog utjecaja vode na život ranosrednjovjekovnog stanovništva.

Promatrano područje ima jedinstvenu geografsku podlogu i pruža jednake uvjete za naseljavanje. Prošarano mrtvicama, starim meandrima te suvremenim ruralnim razgraničenjima zemljišta, danas je donekle promijenilo svoj izgled i značajke. Prema nazivlju iz topografskih karata kao i u narodu korištenim nazivima, te prema rasprostranjenosti nalaza, područje je razdijeljeno na nekoliko arheoloških mikrozona: Rudičevo, Prečno pole, Pod Panje 3, Blaževo pole. Svaka

mikrozona razdijeljena je, radi lakšeg snalaženja na terenu i vođenja dokumentacije, na manje dijelove s obzirom na određena prirodna kao i suvremena obilježja kraja (karta 1.).

Apsolutne nadmorske visine kreću se od 128,4 do 127,6 m, s time da se viši tereni nalaze na sjevernom dijelu promatranog područja, a zemljište blago pada prema jugu. Površinski ulomci keramike uglavnom su pronalazeni na povišenim položajima uz suhe meandre, a kad se promatra relativna visinska razlika između položaja s keramikom i meandara, zamjećuju se varijacije i po nekoliko metara.

Prije iznošenja rezultata arheoloških rekognosciranja i analize prikupljenih nalaza ukazuje se potreba za osvrtom na vremenski okvir kojem pripada ta građa.

Srednjovjekovno se razdoblje, na osnovi istraživanih grobalja, dijeli na rano i kasno. Kako u kontinentalnoj Hrvatskoj za sada nema većih istraživanja srednjovjekovnih naselja, ostaje nepoznanica prepoznaje li se takva podjela i na toj vrsti arheoloških lokaliteta. Istraživanjem je na nekoliko grobalja ustanovljen prekid ukopavanja oko sredine 13. st. što se povezuje s provalom Tatara 1242. g. (ŠMAJER, KOLAR, 1987.; FILIPEC, 1996.; FILIPEC, 1997., 241.), a nakon cezure na tim se grobljima nastavlja ukopavanje. Značajke uočene na srednjovjekovnoj keramici istraženih stratificiranih nalazišta izvan Hrvatske ukazuju na promjene u razdoblju 12. i početka 13. st. koje se očituju u naprednijoj tehnologiji izrade, promjenama u ukrašavanju te većem repertoaru oblika posuda (SEKELJ IVANČAN, 2001.). Sljedeća veća promjena u načinu izrade, fakturi, boji, ukrašavanju i pojavi novih oblika posuda događa se oko 14. st., a te se značajke zadržavaju do kraja 16. st. (BRANDL, 1984., 33.-37.; HOLL, PARÁDI, 1982.). S obzirom na to, osim općeprihvaćenih termina rani i kasni srednji vijek, a koji se odražavaju u slici istraženih grobalja, u radu ćemo koristiti izraz *razvijeni srednji vijek* za obradu keramike na kojoj se zamjećuje zadržavanje nekih značajki ranosrednjovjekovne keramike, a koje nisu tipične za razdoblje kasnoga srednjeg vijeka. Takve značajke keramike prepoznate su izvan Hrvatske na naseobinskim lokalitetima s jasnom stratigrafijom, a odnose se na okvirno razdoblje od 12. do 14. st. Zbog neistraženosti srednjovjekovnih naselja, pri promatranju površinskih naseobinskih nalaza možemo se osloniti jedino na komparativnu stranu literaturu sve dok se i kod nas ne poduzme veći broj arheoloških istraživanja.

Iako je keramiku teško podijeliti prema strogim klasifikacijskim kriterijima s obzirom na fakturu, boju i izradu (LOSERT, 1993., 25.-33.), ipak su analize velike količine keramičkog materijala ukazale na neke zajedničke značajke keramike 9.-12. st. Ona u sastavu ima puno primjesa pijeska, granula šljunka i grafita, a pečena je na niskoj temperaturi do 500°C (ŠOLLE, 1972.). Fizička svojstva grafita poboljšavaju kvalitetu keramike tako da nisu potrebne visoke temperature pečenja i samo pečenje kraće traje (GREGOROVÁ, KRISTOVÁ, 1995., 213.-221.). U južnoj Češkoj analizirana je keramika sa 17 lokaliteta i zaključeno je da se grafitna keramika javlja u mlađem gradišnom periodu, a tek sporadično u starijim razdobljima (LUTOVSKÝ, 1995., 227.). Keramika s primjesama sjajnih blistavih zrnaca pijeska počinje se javljati od druge polovine 12. st. (FELGENHAUER-SCHMIEDT, 1992., 61.-67.),

a karakteristična je za razdoblje kasnoga srednjeg vijeka. Boja srednjovjekovne keramike nije samo rezultat načina pečenja, već i primjesa grafita i nije mjerodavna za datiranje bez kemijskih analiza uzoraka. Najveće razlike u izradi keramike uočljive su između keramike rukom rađene (u analiziranoj keramičkoj građi s terenskog pregleda torčanskog područja nema takvih primjeraka) i keramike izrađene na lončarskom kolu. Razlike u keramici izrađenoj na sporom, odnosno brzorotirajućem kolu slabije su uočljive, ali se općenito primjerci s pojavom naknadnoga okomitog izglučavanja unutarnje stijenke rukom pripisuju izradi na spororotirajućem kolu. Analiza keramičke građe na brojnom keramičkom materijalu poljskih lokaliteta pokazala je da se posude rađene na spororotirajućem kolu učestalo pojavljuju tijekom 9. i 10. st., zadržavaju se u 11. st., a na prijelazu 11. u 12. st. gotovo nestaju, dok se posude izrađene na brzorotirajućem kolu pojavljuju sredinom 10. st., nešto više u 11., a njihova ekspanzija počinje od 11./12. st. (HILCZER-KURNATOWSKA, KARA, 1994., 127., Abb. 5.; RZEŹNIK, 1995., 71., Abb. 8., 9.).

Ukrasi na srednjovjekovnim posudama nisu najmjerodavniji elementi za dataciju s obzirom da su promjenjive varijable i da se određeni motivi javljaju duže vrijeme. Ipak, statističkom obradom velike količine ukrašenih posuda i ulomaka posuda u zemljama Srednje i Istočne Europe iz stratigrafski jasnih slojeva došlo se do najučestalije pojave pojedinih ukrasa tijekom vremenskih razdoblja. Tako je ukras češljaste valovnice u upotrebi od 8. te tijekom 9. i 10. st. (ŠALKOVSKÝ, 1994., 166., 169., Abb. 12.), što je potvrđeno i na području Austrije gdje je na lokalitetu Thunau zamijećeno da ona oko sredine 10. st. polako nestaje (CECH, 1991., 65., Abb. 4.). Češljasta valovnica se javlja na ramenu posude te na unutrašnjem i vanjskom dijelu ruba. Na području istočne Slovačke rubovi ukrašeni češljastim valovnicama pretežito su pronađeni na naseobinskom materijalu, dok su u grobljima vrlo rijetki (VLKOLINSKÁ, 1994., 89., Fig. 7.). Keramika datirana od 2. polovine 11. i u 12. st. rijetko je ukrašena češljastom valovnicom, dok se ponovno javlja, ali dublje urezana, u 1. polovini 13. st. i to samo na vanjskoj strani ruba lonca (POLÁČEK, 1995., 153., Abb. 13., 74, 75, 77-83). Analiza keramičke građe iz Mikulčica ukazala je na to da se jednostruka duboko urezana valovnica veoma rijetko pojavljuje u 1. polovini 11. st. i predstavlja sporadičan nalaz (POLÁČEK, 1995., 153., Abb. 13.). U Njemačkoj se pojavljuje tijekom 12. st. (TIMPEL, 1995., 157.-158.), a u Slovačkoj predstavlja osnovni dekorativni element 12. i 13. st. (ŠALKOVSKÝ, 1994., 168.-169., Abb. 14.). U ranijim razdobljima javlja se na ramenu posuda kao i na unutarnjem i vanjskom dijelu ruba, neko vrijeme izlazi iz upotrebe, a ponovo se javlja na vanjskoj strani ruba i na ramenu posude na prijelazu 12. u 13. st. i zadržava tijekom 14. i 15. st. (STADLER, 1995., 203.-207., Abb. 55.-57.).

Jedna ili dvije duboko urezane vodoravne linije na ramenu i prijelazu ramena na trbuh kao i spirala koja teče oko čitavog tijela javljaju se na keramici datiranoj u 2. polovinu 11. i u 12. st. (HANULIAK, 1995., 43., 50., Tab. IV.; POLÁČEK, 1995., 153., Abb. 13., 79-83), a prema nekim autorima obilježja su 12. i 13. st. (ŠALKOVSKÝ, 1994., 168., 169., Abb. 14.).

Značajka najstarije datiranih ukrasa izvedenih kotačićem je veći i nepravilan otisak u međusobno većim razmacima. U

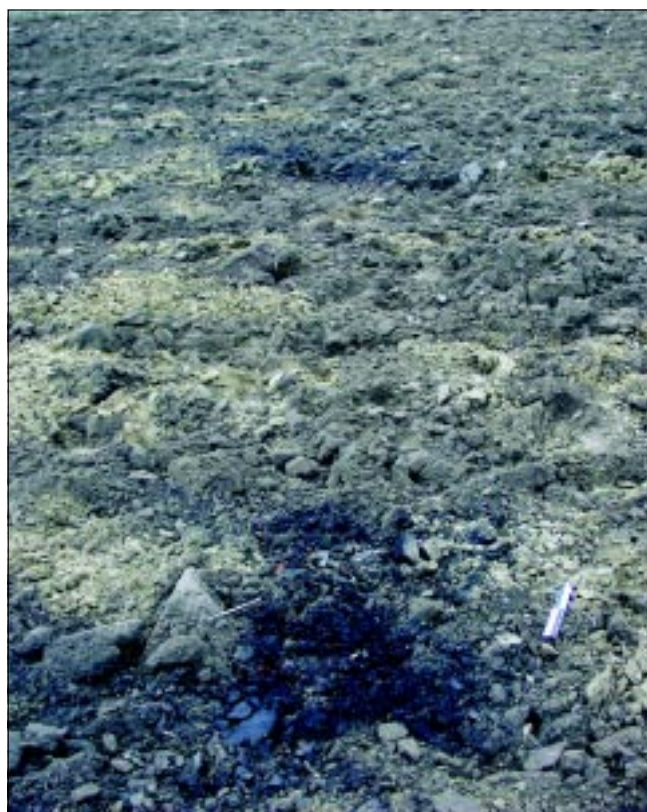
Moravskoj i Slovačkoj takav je ukras datiran u 10. st. (NEKUDA, 1984., 47.; ŠALKOVSKÝ, 1994., 168.-169., Abb. 14., T. IV., 9). Na području Mađarske takva se keramika javlja od 11. st. (MESTERHÁZY, 1983., 146., Kep. 13., 11, 17, 7), a zadržava u raznim varijantama do 13. st. (PARÁDI, 1971., 127., sl. 8., 1-3, 5-10, 16; 129., sl. 9., 1, 6, 13). Sitni, pravilni otisak izveden kotačićem pojavljuje se od 1. polovine 13. st. (POLÁČEK, 1995., 153., Abb. 13., 75; FELGENHAUER-SCHMIEDT, 1986., 17.).

Ukras okomitih češljastih zarezna značajka je keramike starije od 10. st. Prema analogijama iz srednje i jugozapadne Slovačke pojavljuje se na prijelazu iz 8. u 9. st. (ŠALKOVSKÝ, 1994., 169. T. I., 16). U Češkoj na gradištu Rubin datirana je oko 950. godine, a povezuje se s analognim primjerima s područja Bugarske, Rumunjske, južne Rusije, gdje je široko datirana od 8. do početka 11. st. (SEKELJ IVANČAN, 1998., 95.).

Pronađeni arheološki materijal iz površinskih pregleda okolice Torčeca proanalizirat ćemo oslanjajući se na opisane zaključke stranih autora i to slijedom zamijećenih arheoloških mikrozona. Također, prikazat ćemo rezultate analize zračnih snimaka koje smo sami snimili te onih iz cikličnih snimanja Državne geodetske uprave.

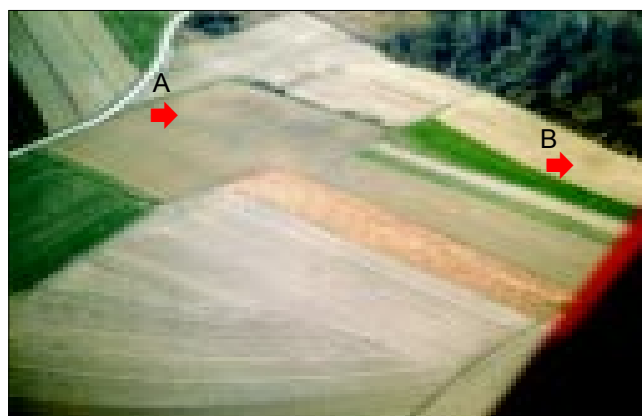
RUDIČEVO

Područje se nalazi oko 300 m istočno od ruba sela i potoka Gliboki, a preko puta Prečnog pola, uz makadamski put koji vodi prema Staroj Šoderici. Povišeni teren završava na

Sl. 1. Rudičevo, dvije mrlje; rekognosciranje 2. studenoga 2002. (snimila T. Tkalčec)

Fig. 1 Rudičevo, two soil marks; field survey of November 2, 2002 (photo: T. Tkalčec)

Sl. 2. Rudičevo, zračni snimak 22. ožujka 2003. (snimio: B. Šiljeg)

Fig. 2 Rudičevo, aerial photo of March 22, 2003 (photo: B. Šiljeg)

zapadu jezičcem na kojem su zamijećeni površinski nalazi keramike kao i mrlje tamne zemlje. S istočne strane je Rudičevo, okruženo isušanim starim koritom Glibokog koje se u vlažna doba godine puni vodom. Položaj s nalazima keramike za oko 1 m nadvisuje okolni teren, a za oko 3 m meandar.

Teren je pregledan 2002. g. i to u vrijeme kada je vlasnik zemljišta orao njivu. Na sjeverozapadnoj padini istaknutog brežuljka jasno su se isticale dvije nepravilne mrlje crne zemlje, jedna od druge udaljene 3 m (sl. 1.). Na zračnim se snimcima opisane manje mrlje ne zamjećuju, no na širem području te njive vidljive su tri veće zatamnjene površine nejasnih kontura (sl. 2., A). Na oranici oko 70 m jugoistočno od ovih mrlja uočava se na našim zračnim snimcima još jedna mrlja, većih dimenzija i jasnih ovalnih kontura (sl. 2., B). U dijelu zapune sjevernije mrlje evidentirane prigodom rekognosciranja (sl. 1.), oranjem je izbačena na površinu veća količina lijepa i zapečene zemlje, zatim ulomci gorenog kamena, životinjski zub te nekoliko ulomaka ranosrednjovjekovnih posuda. Na tim fragmentima prisutno je gusto okomito zaglađivanje unutrašnjih stijenki, zatim ukrašavanje vanjskih stijenki gustim plitkim valovnicama, izvedenim tankim češljastim predmetom (T. 1., 1-3), ukrašavanje gustim snopom vodoravnih tanko urezanih linija. Na jednom ulomku, ukrašenom češljastom valovnicom, na unutrašnjoj stijenci nalazi se brašnasti premaz. Brašnasti premaz nakon procesa pečenja posude poprima crnu boju, a funkcija mu je činiti posudu manje propusnom. Južnija mrlja sastojala se od slične izrazito crne zemlje kao i prva (sl. 1.). Također, pronađeno je mnoštvo ulomaka lijepa i zapečene zemlje te nekoliko ulomaka keramičkih posuda: dno posude izrađeno spajanjem iz dva dijela (T. 1., 4), jednostavni rub sivocrne boje (T. 1., 5), ulomak sive keramike s puno primjesa sitnih bijelih kamenčića ukrašen gustim snopovima vodoravnih linija (T. 1., 6) te neukrašeni ulomci crvenkaste boje.

U prijašnjim obilascima tog položaja (SEKELJ IVANČAN, ZVIJERAC, 1997., 66.-67.) prikupljeni su brojni ulomci keramike među kojima ima manje nalaza kasnosrednjovjekovne keramike, sporadično i prapovijesne, a najviše ulomaka koje bismo mogli opredijeliti u razdoblje ranoga i razvijenoga

srednjeg vijeka. Ranosrednjovjekovnim nalazima pripada, primjerice, nekoliko ulomaka jednostavno profiliranih i ravno odsječeni rubova lonaca (T. 1., 7-9), zatim ulomci ukrašeni različitim vrstama valovnica (T. 1., 10-13), vodoravnim linijama te kotačićem (T. 1., 14-15).

PREČNO POLE

Rasprostire se sjeverno i sjeveroistočno od središta sela Torčec. Podijeljeno je na nekoliko manjih cjelina: Prečno pole 1 - 5. Područje Prečno pole 1 - 3 zatvoreno je s južne strane vrtovima kuća i potokom Gliboki, a s ostalih širokim starim meandrom Drave koji na istočnom dijelu zavija unazad prema zapadu i omeđuje područje zvano Ledine, odnosno Prečno pole 4. Prečnim polem 5 označen je prostor sjeveroistočno od Ledina i jugozapadno od Šoderice, odnosno zapadno od Stare Šoderice.

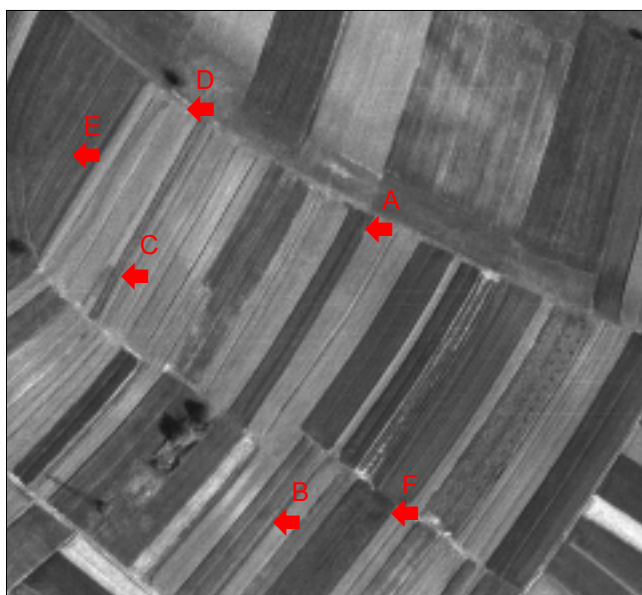
Prečno pole 1 nalazi se 850 m SI od središta sela i 900 m I od ceste Torčec - Đelekovec, a sam položaj nadvisuje stari dravski meandar za oko 2 - 3 metra (sl. 4.). Površinski nalazi keramike datirani su u rani srednji vijek od 9. do 10. st. (REGISTAR, 1997., 200., br. 742 - obradili Z. Marković i I. Zvijerac; SEKELJ IVANČAN, 2001., T. XLIX., T. L.). U dosadašnjim brojnim obilascima širokog područja Prečnog pola 1 registrirane su četiri tamne mrlje, a obilaskom 2002. g., zamijećeno je pet sljedećih mrlja tamne zemlje i to uglavnom bliže starom dravskom koritu. Mrlje su zamijećene uglavnom u međnim ili dubljim brazdama pojedinačno (sl. 3.), ali i po četiri u nizu.

Keramika koju bismo mogli opredijeliti u rani srednji vijek potječe iz dvije mrlje na zapadnom dijelu pregledanog terena. Ulomak vrata i ramena posude s primjesama granula kamenčića, ukrašen je češljastom valovnicom i na desno ukšenim snopovima linija, izvedenim istim češljastim predmetom (T. 2., 1). Unutrašnja strana stijenke ulomka je okomito

Sl. 3. Prečno pole 1, mrlja; rekognosciranje 3. studenoga 2002. (snimila T. Tkalčec)

Fig. 3 Prečno Pole 1, a soil mark; field survey of November 3, 2002 (photo: T. Tkalčec)

Sl. 4. Prečno pole 1, zračni snimak - detalj (Cikličko snimanje Državne geodetske uprave; Sjeverozapadna Hrvatska, niz 14, snimak 6112)

Fig. 4 Prečno Pole 1, aerial photo, detail (Cyclic photo session of the State Land Survey Bureau; Northwestern Croatia, set 14, photo 6112)

zaglađena prstima. Na površini druge mrlje pronađeni su ulomci slične fature, ukrašeni češljastom valovnicom (T. 2., 3) te okomitim nizovima utisnutih kvadratića, izvedenih češljastim predmetom (T. 2., 2). Uokolo mrlja pronađeno je nekoliko ulomaka keramike kasnoga srednjeg vijeka te više ulomaka ranosrednjovjekovnih značajki, primjerice jednostavni rub ukrašen češljastom valovnicom s unutrašnje strane (T. 2., 4). Sličan primjerak pronađen je na površini mrlje tamne zemlje registrirane oko 70 m istočnije (T. 2., 5). Uz ranosrednjovjekovnu (T. 2., 6-9) na istočnijem dijelu pregledanog područja sve se više nailazi na keramiku razvijenoga srednjeg vijeka. Tako su na površini jedne od četiri mrlje tamne zemlje u nizu, udaljenih jedne od druge oko 6-15 metara, prikupljeni ulomci keramike razvijenoga srednjeg vijeka (T. 2., 10-15). Zračne snimke Prečnog pola 1 pokazale su niz mrlja (soil marks) koje treba povezati s ljudskim djelovanjem (sl. 4., A, B, C, D). Dvije arheološke strukture prepoznate su po razlici u rastu vegetacije (crop marks) (sl. 4., E, F). Na zračnim snimcima snimljenim u ožujku 2003. uočava se jedino mrlja kvadratičnog oblika (sl. 4., E, sl. 5.). Te strukture, uz one prepoznate rekognosciranjem, govore o području koje je intenzivno korišteno u srednjem vijeku.

Na Prečnom polu 2 samo se mjestimično pojavljuju površinski nalazi keramike, a nisu zamijećeni tragovi nepokretnih naseobinskih nalaza. Rekognosciranjem 2002. g. na Prečnom polu 3 pronađena je u dubokoj brazdi na međi oranice i livade tamna mrlja s puno gara, ali bez nalaza keramike. Mrlja se nalazi 42,20 m zapadno od puta za Staru Šodericu. U prijašnjim obilascima prikupljeni su ulomci keramike koji odgovaraju razvijenom i kasnom srednjem vijeku (SEKELJ IVANČAN, ZVIJERAC, 1997., 66.).

Sl. 5. Prečno pole 1, mrlja kvadratičnog obrisa, zračni snimak 22. ožujka 2003. (snimio B. Šiljeg)

Fig. 5 Prečno Pole 1, a crop mark with square contours, aerial photo of March 22, 2003 (photo: B. Šiljeg)

Prečno pole 4 vodi se i pod nazivom Ledine. U ljeto 2002. godine provedena su probna arheološka iskopavanja² kojim je istražena površina od 180 m². Istraženo je 5 arheoloških zatvorenih cjelina, pravilnih i naglašeno izduženih oblika, zaobljenih uglova, prosječnih dimenzija oko 2,5 m u dužini i 1 m u širini. Nema pravilnosti u njihovoj orijentaciji, a zamijećene su odmah ispod oranog sloja. Očit je izostanak srednjovjekovnoga humusnoga kulturnog sloja (koji je možda bio uništen stalnim plavljenjem Drave), tako da je istraživanjem, ustvari, obuhvaćen samo donji (sačuvani) dio tvorevina. Zapune su sadržavale brojne ulomke keramike, mjestimične nalaze životinjskih kostiju, lijepa i metalnih predmeta te veću količinu šljunka. Analiza dva uzorka ugljena C¹⁴ metodom dala je raspon kalibracije od početka 9. do sredine 12. st., a vrijednosti im se poklapaju za razdoblje od kraja 10. do kraja 11. st. (SEKELJ IVANČAN, TKALČEC, 2003.). Posuda iz cjeline datirane C¹⁴ metodom (SEKELJ IVANČAN, TKALČEC, 2003., 129.) oblikom tijela i svojim dimenzijama ima paralele u dvjema posudama s lokaliteta Bijelo Brdo - Ulica Venecije iz grobova 49 i 51 datirane u kraj 10. i 1. polovinu 11. st. (BRUNŠMID, 1903.-1904., 36., sl. 4./1 i 4./2). Površinske promjene u boji zemlje prepoznaju se na zračnom snimku iz ožujka 2003. g. One se nalaze na istoj njivi, oko 50 m južnije od kvadranta iskopanih tijekom 2002. g. (mjereno od □ E50). Vidljiva je pravokutna struktura koja se pruža u smjeru istok - zapad. Na osnovi tamnih obrisa pravokutnih rubova mogli bi-

2 God. 1997. vlasnik zemljišta I. Zvijerac prigodom oranja zamijetio je mrlju tamnije izorane zemlje s nalazima ulomaka keramičkih posuda. Obratio se T. Sekelj Ivančan te je načinjena probna sonda malih dimenzija i ustanovljeno je da se radi o nalazima ranosrednjovjekovne keramike. Na površini ovog zemljišta inače nije bilo arheoloških nalaza te je ovaj naizgled arheološki sterilan položaj na taj način zabilježen kao potencijalno ranosrednjovjekovno nalazište.

mo zaključiti kako se radi o ostacima drvenog objekta.

Na Prečnom polu 5 u prijašnjim su obilascima pronađeni brojni površinski nalazi među kojima ima prapovijesne, antičke i srednjovjekovne keramike. Keramika ima neke značajke ranoga i razvijenoga srednjeg vijeka. Ukrašena je vodoravnim linijama u nizovima, snopovima vodoravnih linija, jednostrukim te češljastim valovnicama (T. 3., 1-6).

POD PANJE 3

Pod Panje 3 označuju oranice sjeveroistočno od šume Panje, a jugoistočno od isušenog korita potoka koji dalje na sjeveru zatvara Blaževo pole (sl. 6., sl. 7.). U odnosu na teren koji se snizuje prema isušenom potoku, Pod Panje 3 je povišeno za oko 2,5-3 metra. Sredinom područja u smjeru istok - zapad prolazi poljski put.

Terenskim pregledom 2002. godine prikupljeni su rijetki površinski nalazi srednjovjekovne keramike na širem području, ali je zamijećeno nekoliko tamnih mrlja zemlje na čijim je površinama ili u neposrednoj blizini prikupljeno mnoštvo keramičkih ulomaka. Tako je na gotovo krajnjem jugoistočnom dijelu tog prostora u dubljjoj brazdi koja čini među između dviju oranica zamijećena veća mrlja tamne zemlje. Nalazi se 35 metara zapadno od puta koji dijeli Pod Panje 3 na sjeverni i južni dio te skreće pod pravim kutem prema jugozapadu, paralelno uz željezničku prugu, a zatim zavija prema jugu i presijeca prugu (mjereno od jugozapadnog odvojka puta). Izorana zemlja unutar brazde je počišćena i postrugana kako bismo dobili obrise objekta. Ustanovljeni su samo sjeverni i sjeveroistočni rubovi nekog objekta ili jame. Ostali dio objekta je pod oranicom koja nije tako duboko orana te se na površini ne vide promjene u boji zemlje. Na osnovi ustanovljenih rubova mrlje, nije bilo moguće procijeniti oblik i veličinu objekta. U izoranom dijelu zemlje iz zapune objekta pronađeni su brojni ulomci keramike, korodirani, amorfní željezni predmet, kamen, životinjske kosti i ulomci kućnog lijepa. Rubovi su jednostavni, izvučeni i ravno odsječeni (T. 3., 7). Dna su ravna, izrađena spajanjem iz dva dijela žitke mase gline (T. 3., 8). Glina u sastavu ima puno primjesa pijeska tako da se pijesak pri dodiru osipava (T. 3., 9, 11). Ulomci su uglavnom tamnosmeđe do sive boje. Od ukrašavanja prisutna je jednostruka valovnica i vodoravne linije te ukrašavanje plitkim urezivanjem kosih zareza na ramenu (T. 3., 7, 9, 10). Zamijećen je izostanak ukrasa češljastom valovnicom. Na osnovi oblika, fature i načina ukrašavanja, pronađeni ulomci bi se mogli opredijeliti u razdoblje prijelaza ranog u razvijeni srednji vijek. U istoj brazdi, ali na samom jugozapadnom dijelu promatranog područja, zamijećena je manja mrlja tamne zemlje (sl. 8.). Nakon što je postrugana, na dnu brazde na relativnoj dubini od 25 cm, u žutoj zdravici jasno su se ocrnali obrisi tamne mrlje promjera oko 23 cm te se može pretpostaviti da mrlja predstavlja zapunu ukopanog drvenoga stupa. U neposrednoj blizini pronađeni su površinski nalazi dva ulomka lijepa te ulomka keramike ranosrednjovjekovne fature, izvana ciglaste boje, a iznutra sivocrne. Oko 50 m sjeveroistočnije od mrlje stupa, na sjevernoj padini prema isušenom koritu potoka pronađena je velika tamna

Sl. 6. Pod Panje 3, zračni snimak i detalj položaja F, (Cikličko snimanje Državne geodetske uprave; Sjeverozapadna Hrvatska, niz 13, snimak 6120)

Fig. 6 Pod Panje 3, aerial photo and a detail of site F (Cyclic photo session of the State Land Survey Bureau; Northwestern Croatia, set 13, photo 6120)

Sl. 7. Pod Panje 3, zračni snimak 22. ožujka 2003. (snimio B. Šiljeg)
Fig. 7 Pod Panje 3, aerial photo of March 22, 2003 (photo: B. Šiljeg)

mrlja pravokutnog oblika, očito od nasebinskog objekta, tj. kuće (sl. 6., A, sl. 9.). Dimenzije su joj: 8,7 m (SI-JZ) x 5 m (SZ-JI). Na površini mrlje pronađeni su ulomci srednjovjekovne i recentne keramike. Faktura srednjovjekovnih ulomaka (T. 3., 12) slična je fakturi keramike pronađene u zapuni

Sl. 8. Pod Panje 3, mrlja stupa, rekognosciranje 17. studenoga 2002. (snimila T. Tkalčec)
Fig. 8 Pod Panje 3, a pillar mark, field survey of November 17, 2002 (photo: T. Tkalčec)

Sl. 9. Pod Panje 3, mrlja većeg objekta - kuće; rekognosciranje 17. studenoga 2002. (snimila T. Tkalčec)

Fig. 9 Pod Panje 3, a soil mark of a larger building - a house; field survey of November 17, 2002 (photo: T. Tkalčec)

opisanog objekta na jugoistočnom dijelu Pod Panje. Pronađeno je blago uvučeno dno posude s ispučnim znakom u obliku zvijezde (T. 3., 13). Keramika je izrađena na nožnom brzorotirajućem lončarskom kolu, a od ukrašavanja su prisutne vodoravne linije u više nizova (T. 3., 14). Ta je mrlja vidljiva na snimkama geodetske uprave (sl. 6., A) kao i na našim zračnim snimcima iz ožujka 2003. (sl. 7.). Upravo je ovaj objekt omogućio razlikovanje arheoloških struktura od onih nastalih zbog zadržavanja vlage na pojedinim dijelovima zemljišta zbog depresija ili zbog razlike u nanosima meandara. Naime, dijelovi meandra koji imaju manje sadržaja šljunka zadržavaju vlagu, a čisto šljunčani dijelovi brže se suše, stoga se u kombinaciji s različitom obradom zemljišta dobivaju različiti pravilni oblici koji nisu povezani s ljudskim djelovanjem. Oko 36 m sjeveroistočnije od kuće na zračnim snimcima vidljiva je jedna veća mrlja nepravilnih oblika koja vjerojatno predstavlja ostatke naseobinskog objekta (sl. 6., B). Terenskim pregledom pronađena je još jedna mrlja tamne zemlje na samom sutoku dvaju isušanih korita potoka, a prepoznata je i na zračnim snimcima (sl. 6., C). Na zemljištima zapadnije od opisanih oranica vidljiv je tamni kružni obris promjera 32 m, a nekoliko metara zapadnije od njega još jedan promjera 14 m (sl. 6., D). Površinski nalazi cijelog šireg područja prikupljeni su u više navrata tijekom posljednjih godina. I ti nalazi ukazuju na naseobinski lokalitet prijelaza ranog u razvijeni srednji vijek. Keramika je općenito rađena iz gline s puno primjese pijeska koji se trusi pri dodiru, neki ulomci imaju primjese sitnih kamenčića, ukrašavanje se sastoji od ukrasa nizovima vodoravnih linija, ponekad i utiskivanja kotačićem dok je ukras češljastom valovnicom među prikupljenim ulomcima potpuno izostao.

BLAŽEVO POLE

Prostire se na širem području južno od Torčeca. Podijeljeno je na nekoliko manjih cjelina: Blaževo pole 1-6. Osim na prije objavljenom položaju Blaževo pole ili Pod Gucak

(SEKELJ IVANČAN, ZVIJERAC, 1997.) uz isušeno korito potoka, oko 1100 m udaljeno od crkve, ponovnim obilaskom utvrđeno je da se na cijelom prostoru od okućnica kuća južnog dijela Torčeca pa do spomenutoga isušenog meandra, nalazi na razne materijalne ostatke. S obzirom na to, od ranije naveden položaj Pod Gucak zaveli smo kao Blaževo pole 1, a ostale položaje, iako možda predstavljaju jednu veću cjelinu, daljnjim slijedom brojeva. Veći, južni dio područja Blaževo pole 1 nalazi se pod livadama na kojima su prigodom obilaska 2002. zamijećene promjene u rastu trave od kojih su samo pojedine prepoznate na zračnim snimcima (sl. 6., E). Primjericice, tamnija trava u obliku većeg kvadrata, koja nije prepoznata na zračnim snimcima, nalazi se na području oko 40 m sjeverozapadnije od pravokutne mrlje tamne zemlje (kuće?) registrirane na položaju Pod Panje. Uz nju je registriran rast svjetlije, više trave u krugu promjera 1,5 m, vidljiv i na zračnim snimcima. Uputno je što se nalazi ispod površine jer, uzmemo li u obzir kako svjetlija, sušna vegetacija raste iznad neorganske materije, često žida ili kamenja, a bujnija i zelenija iznad zemlje obogaćene organskim materijalom (otpadne jame, jame za spremanje hrane, ostaci drvenih naseobinskih objekata i slično), tada ova situacija predstavlja neuobičajenu pojavu. Takve promjene u rastu vegetacije ponavljaju se na širem području livade i ukazuju na postojanje nepokretnih srednjovjekovnih, a vjerojatno i drugih nalaza. Na zračnom se snimku nazire tamna mrlja na oranici nešto istočnije od opisane livade, na čijoj su površini u prijašnjim obilascima prikupljeni ulomci ranosrednjovjekovne keramike. Terenskim obilascima ustanovljena je još jedna mrlja tamne zemlje koja se nalazila oko 30 m sjevernije od područja sa zabilježenim promjenama u rastu trave, na sjevernoj međi prve oranice uz isušeno korito potoka koji dijeli Blaževo pole 1 od Pod Panje. U prijašnjim obilascima prikupljeni su s te orani-

Sl. 10. Blaževo pole 3, dvije ovalne mrlje, zračni snimak 22. ožujka 2003. (snimio B. Šiljeg)

Fig. 10 Blaževo Pole 3, two crop oval marks, aerial photo of March 22, 2003 (photo: B. Šiljeg)

ce brojni nalazi među kojima ima ulomaka prapovijesne, ranosrednjovjekovne (SEKELJ IVANČAN, 2001., T. XLVI., 298, 299) te kasnosrednjovjekovne keramike. Među tim materijalom pronađena su četiri ulomka keramičkih kugli kakve se pronalazi, prema našem iskustvu, na kasnosrednjovjekovnim nalazištima. Analiza zračnih snimaka ukazala je na zanimljive detalje na neobrađenim zemljištima na kojima prigodom terenskog pregleda nismo zamijetili površinske nalaze. Jasno se očitava obris kružnog objekta promjera 17 m, na čijim se zapadnim dijelovima naziru manje tamne mrlje koje bi sugerirale drvene konstrukcijske elemente (možda veći drveni stupovi koji nose ulaznu konstrukciju), dok je obris objekta s ostalih strana podjednako zatamnjen (što bi upućivalo na drvenu, možda pletenu konstrukciju, najvjerojatnije povezanu glinom ili blatom) (sl. 6., F i shematski prikaz). Uokolo toga kružnog objekta nalazi se niz malih nepravilnih mrlja (otpadnih jama?), a zanimljiv je obris dvaju tamnih pravolinijskih mrlja koje možda predstavljaju vrst kanala što se paralelno protežu od kružnog objekta prema jugozapadu, a nadovezuju se na oveći pravokutni objekt. Tloris pravokutnog objekta dimenzija: 6 x 12 m čiji su rubovi zatamnjeni, ukazuje također na drvenu konstrukciju.

Na Blaževu polu 2, smještenom oko 750 m južno od današnje crkve, prikupljeni su nalazi srednjovjekovne keramike i nešto manje ulomaka antičke keramike. Među ranosrednjovjekovnim nalazima ističe se nalaz dna posude s utisnutim kružnim znakom promjera 1,8 cm (T. 4., 1). Javlja se ukrasi snopova vodoravnih linija (T. 4., 2) te češljastih valovnica (T. 4., 3).

Na Blaževu polu 3, iza kućnih brojeva 61, 63 i 65 u Podravskoj ulici, pronađeni su brojni ulomci prapovijesne keramike, mjestimično antičke te keramike iz razdoblja ranoga i razvijenoga srednjeg vijeka. Također je pronađen ulomak dna posude s utisnutim kružnim znakom promjera 1,9 cm (T. 4., 4) te ulomak dna na čijoj se unutrašnjoj površini jasno vide tragovi naknadnog okomitog zaglađivanja (T. 4., 5). Na ovom položaju na zračnim snimcima vidljive su dvije jame izduženog oblika zaobljenih krajeva (sl. 10.). Ulomci ranosrednjovjekovne keramike pronalaze se u nešto manjoj količini i na Blaževu polu 4, iza vrta kuće broj 55 u Podravskoj ulici. Na Blaževu polu 5 u rekognosciranju 2002. g. registrirana je mrlja na međi između 1. i 2. oranice, smještene sjeverno od puta koji presijeca Blaževo pole po sredini. Unutar izorane tamne zemlje pronađeno je nekoliko ulomaka ranosrednjovjekovne keramike ciglaste ili svjetlosive boje te ulomak prapovijesne keramike. Sa šireg područja je prikupljeno više nalaza keramike slične fakture kao na Blaževu polu 2, tako i dno s okomitim zaglađivanjem unutrašnje strane (T. 4., 6), zatim ulomci trbuha posuda grublje fakture ukrašenih nizovima jednostrukih linija, snopovima vodoravnih linija i češljastim valovnicama (T. 4., 7-8). Od osobite je važnosti ulomak jednostavnog ruba lonca ciglaste boje. Lonac je na ramenu te na vanjskoj strani ruba bio ukrašen plitkom nepravilnom češljastom valovnicom (T. 4., 9; T. 5., 5). Blaževo pole 6 nalazi se južno od mosta koji vodi preko potoka Glibokog, iza kućnih brojeva 41, 47 i 49 Podravske ulice i nadovezuje se na južniju lokaciju Blaževa pola 5. Na Blaževu polu 6 u prijašnjim su obilascima prikupljeni nalazi prapovijesne i ranosrednjovjekovne keramike, zatim životinjske kosti, komadi željezne

Sl. 11. Blaževo pole 6, mrlja zamijećena u dubokoj brazdi, rekognosciranje 17. studenoga 2002. (snimila T. Tkalčec)

Fig. 11 Blaževo Pole 6, a soil mark noticed in a deep furrow, field survey of November 17, 2002 (photo: T. Tkalčec)

zgure i dr. Posebno je zanimljiv nalaz keramičke puhalice za mijeh peći³ te nalaz mrlje tamne zemlje, gdje su nađeni površinski nalazi ranosrednjovjekovne keramike i to pet ulomaka posude tamnosmeđe boje s crvenkastim mrljama. Tri ulomka se spajaju u sam gornji dio posude - rub i rame (T. 5., 1), a dva ulomka potječu od trbuha (T. 5., 2, 3). Iako se svi ulomci ne spajaju, može se rekonstruirati način ukrašavanja čitavoga gornjeg dijela posude (T. 5., 4). Izrada je gruba, iznutra je vidljivo okomito zaglađivanje rukom (T. 5., 2, 3). Glina u sastavu ima primjese krupnijih i sitnijih kamenčića. Presjek je taman (sivocrn). Rub posude je jednostavne profilacije i zaobljeno odsječen. Od ramena preko trbuha nalaze se dva niza snopova duboko urezanih nepravilnih vodoravnih linija između kojih su urezani istim češljastim predmetom okomiti zarezi i to u nepravilnim razmacima. U pregledu 2002. g. opisana mrlja je ponovno zamijećena na terenu (sl. 11.). Nalazi se na razmeđi oranice i livade i to 14,2 m od SZ ugla oranice. Širina joj je oko 1,5 m. Postrugana je njena površina u dijelu granične duboke brazde. Tom prigodom su pronađeni nalazi željezne zgure, dva ravna dna posuda, dva ruba jednostavne profilacije. te ostali ulomci keramike tamnosivo-smeđe boje, s primjesama krupnih zrnaca kamenčića, okomito zaglađenih unutrašnjih strana stijenki. Jedan ulomak ramena posude izrađene na spororotirajućem lončarskom kolu izvana ciglaste, a iznutra i u presjeku okerciglaste boje ukrašen je češljastom valovnicom blagih valova (T. 4., 10). Nalaze keramike bismo mogli datirati u razdoblje ranog srednjeg vijeka, u 8. i 9. st. Oko 50 m sjeveroistočnije od opisane zamijećena je još jedna mrlja izorane tamne zemlje u dužini od oko 3 m, gdje su prikupljeni ranosrednjovjekovni površinski nalazi. Jednostavan rub ciglastosmeđe boje izvana i iznutra, a tamnosive u presjeku, izrađen je iz gline s dosta primjese kamenčića (T.

3 Posebno zahvaljujemo recenzentu prof. dr. sc. Aleksandru Durmanu na upozorenjima vezanim uz slične nalaze. Ovaj nalaz keramičke puhalice vjerojatno potječe od mijeha peći kovačke radionice i ukazuje na određenu obradu željeza na položaju Blaževo pole 6.

4., 11, 12; T. 5., 6). Na unutrašnjoj stijenci vrata (odnosno na prijelazu iz ramena u vrat) ukrašen je jednostrukom, a na vanjskoj strani gornjeg dijela ruba češljastom valovnicom. I nalazi sa šireg područja Blaževog pola 6 potvrđuju dataciju u ranosrednjovjekovno razdoblje. Između brojnih ulomaka tipične ranosrednjovjekovne fature i ukrašavanja češljastom valovnicom ističu se ulomci keramike rupičaste površine svijetlo oker-sive boje od kojih je jedan ukrašen plitkom uljevo ukošenom nepravilnom češljastom valovnicom (T. 4., 13, 14), a koje možemo okvirno datirati u razdoblje 7. i 8. st. Neki nalazi keramike koja se može vremenski opredijeliti u razdoblje prijelaza 10. u 11. st. i kasnije, svjedoče nam kako je nalazište korišteno u dužem srednjovjekovnom razdoblju (T. 4., 15).

Nakon iznošenja podataka o arheološkim pregledima, površinskim nalazima i analize zračnih snimaka, promotrit ćemo sliku koju pruža ovaj kraj u smislu horizontalne srednjovjekovne stratigrafije.

Na svim opisanim položajima srednjovjekovni se horizont očitavao površinskim nalazima ulomaka keramičkih posuda i površinskim nalazima oranjem razvučenih tamnih mrlja zapuna objekata. Keramički nalazi s Blaževa pola 6, datirani u 8. i 9. st., prikupljeni s površine izoranih zapuna objekata dopuštaju s velikom vjerojatnošću datiranje samih objekata u to razdoblje (T. 5., 1-4). Međutim, na temelju pojedinačnih površinskih nalaza sa šireg područja ustanovljeno je još ranije prisustvo čovjeka u srednjem vijeku na položaju Blaževo pole 6, i to u razdoblju 7. i 8. st., a život se nastavlja i duže vrijeme o čemu svjedoče površinski nalazi iz prijelaza 10. u 11. st. i kasnije. O tako ranom obitavanju na Blaževu polu 6 svjedoče nalazi porozne, šupljikave keramike ukrašene nepravilnom češljastom valovnicom (T. 4., 14) koji imaju paralele na ranosrednjovjekovnom lokalitetu Nova tabla kod Murske Sobote (GUŠTIN, TIEFENGRABER, 2002.). Nalazi iz Nove table, opredijeljeni u horizont Murska Sobota 1, datirani su C^{14} metodom u kraj 6. i u 7. st. Sljedeći horizont Murska Sobota 2 datiran je u 8. i 9. st. Opisani keramički nalazi s Blaževa pola 6 fakturom odgovaraju horizontu Murska Sobota 1, a načinom ukrašavanja horizontu Murska Sobota 2, te bismo ih mogli datirati upravo u neko vrijeme između ta dva horizonta. Na položajima Blaževo pole 1-5, koji se nalaze zapadno i južno od Blaževa pola 6, evidentirani su nalazi iz 8. i 9. st. (T. 4., 1, 4, 5, 6), dok su izostali nalazi keramike šupljikave fature iz još ranijeg razdoblja. Stoga bismo mogli Blaževo pole 6 promatrati kao ishodište najranijega srednjovjekovnog naseljavanja tog područja. Kontinuitet naseljavanja na Blaževu polu u kasnijim srednjovjekovnim razdobljima povezuje ga sa slikom naseljavanja na nešto jugozapadnijem položaju Pod Panje 3 i ukazuje na eventualno pomicanje, odnosno širenje naselja prema jugu, ili pak na dva zasebna selišta koja su neko vrijeme paralelno egzistirala na tim pozicijama. Izorane mrlje zapuna objekata s Blaževa pola bile su manjih dimenzija i oranjem nepravilno razvučene te se nije moglo sa sigurnošću odrediti pripadaju li ostacima otpadnih jama ili kružnih ili ovalnih naseobinskih plitko ukopanih objekata, kakvi se susreću na nalazištima iz 6. do sredine 9. st. (ČREMOŠNIK, 1970., 45.-117.; ČREMOŠNIK, 1977., 227.-259.; ČREMOŠNIK, 1980.). S druge strane,

nalaz mrlje zamijećene na Pod Panje 3 odgovarao bi svojim dimenzijama tipu kuće tlocrta izduženog pravokutnika koji se datira od 10. do 13. st. (ČAPLOVIČ, 1987., 8., 12., Fig. 2.), a koju dataciju potvrđuju i površinski nalazi keramike (T. 3., 7-14). Nalaz mrlje stupa ukazuje na postojanje konstrukcijskih elemenata nadzemnih drvenih objekata. Keramički nalazi s Pod Panje 3 fakturom, oblicima te znakom u obliku zvijezde na dnu posuda imaju paralele u keramici s lokaliteta Ledine (Prečno pole 4). Ledine su dale C^{14} dataciju s rasponom kalibracije od početka 9. do sredine 12. st., a vrijednosti analiziranih uzoraka poklapaju se za razdoblje od kraja 10. do kraja 11. st. Iako imaju mnogo zajedničkih elemenata, valja istaknuti da se, za razliku od Ledina, u dosadašnjim nalazima s Pod Panje 3 ne susreće ukras češljastom valovnicom, što bi ukazivalo na nešto kasniju dataciju Pod Panje 3, i to od druge polovine 11. st. kada se takav ukras prestaje javljati. Promatrajući Prečno pole kao zasebnu cjelinu, uočava se koncentracija najranijih srednjovjekovnih nalaza iz 9. i 10. st. na zapadnom dijelu Prečnog pola 1 (T. 2., 1-9), dok se prema istoku rasprostire nešto mlađa keramika (T. 2., 10-15). Upravo na Prečnom polu 1 registriran je velik broj mrlja koje ukazuju na intenzivnije naseljavanje tog položaja. Na Prečnom polu 2 i 3 ima više nalaza iz razdoblja kasnoga srednjeg vijeka, a ranosrednjovjekovni su nalazi sporadični. Na Prečnom polu 4 (Ledine) i 5 nanovo se javljaju ranosrednjovjekovni ulomci keramike, pa stoga možemo govoriti o kompleksu srednjovjekovnih nalazišta na širokom prostoru Prečnog pola koji pokazuju trajanje života u dužem razdoblju, ali koji bi mogli i ukazivati na postojanje više ranosrednjovjekovnih selišta.

Zajedničke značajke površinskih mrlja izoranih dijelova zapuna objekata na do sada opisanim položajima su tamna sivocrna zemlja i nalazi ulomaka keramike. Na Rudičevu su pronađene dvije mrlje izrazito crne boje s većom količinom zapečene zemlje i gorenog kamena koje bi otvarale mogućnost da je ralo zahvatilo srednjovjekovna ognjišta. Nalazi keramike iz tih mrlja potječu iz ranoga srednjeg vijeka (T. 1., 1-6), a po ostalim površinskim nalazima vidi se da lokalitet ima kontinuitet do u kasni srednji vijek.

Rezimirajući izneseno, na svim položajima, osim na Prečnom polu 4, evidentiran je na temelju analize površinskih nalaza keramike kontinuitet stanovanja u dužem srednjovjekovnom razdoblju. Na većini nalazišta ustanovljen je život tijekom dužeg razdoblja ranoga srednjeg vijeka, a na ponekima i kontinuitet od prapovijesnih razdoblja do u kasni srednji vijek. Na svim položajima postoje elementi koji ukazuju na naseobinske značajke tih nalazišta, a to su: otpadne jame, ognjišta, poluukopani ovalni objekti, kuće i konstrukcijski elementi kuća. Na pojedinim nalazištima ustanovljena je radio-nička djelatnost koja upućuje na određenu socijalnu strukturu stanovništva kao što je to primjer Blaževa pola 6, gdje je uz brojne nalaze željezne zgure pronađen i ulomak keramičke puhalice za peć.

Može se zaključiti da je na području Torčeca i njegove okolice u razdoblju ranoga srednjeg vijeka usporedno egzistiralo više naselja - selišta te da su se poneka od tih selišta širila, primjerice na Prečnom polu 1 - 3 i Blaževu polu 2 - 6. S druge strane, otvorena je mogućnost i prestanka egzistiranja naselja u određenom razdoblju, kao što je to slučaj na Prečnom

polu 4 (Ledinama), okruženom i danas vidljivim starim dravskim meandrom, gdje je naselje vjerojatno napušteno zbog plavljenja Drave, što su potvrdila i arheološka iskopavanja.

Najraniji srednjovjekovni materijalni ostaci potječu iz 7. i 8. st., a zamijećena je intenzivnija naseljenost kraja u razdoblju od 10. do 13. st. Ukoliko se uzme u obzir tako izrazita napučenost torčanskog kraja u razdoblju ranoga srednjeg vijeka, ne začuđuje daljnji razvoj i demografski prosperitet koji u određenom vremenu rezultira i osnivanjem župe Sv. Stjepana Kralja.

LITERATURA

- BRANDL, R., 1984., Formen spätmittelalterlicher Keramik, *Aus dem Wirtshaus Zum Wilden Mann, Funde aus dem mittelalterlichen Nürnberg*, Nürnberg, 33.-56.
- BRUNŠMID, J., 1903.-1904., Hrvatske sredovječne starine, *VHADns VII*, Zagreb, 30.-97.
- CECH, B., 1991., Die keramischen Funde der slawischen Wallanlage in Thunau am Kamp (NÖ), Ein Beitrag zur Gliederung slawischer Keramik, *ZalaiM*, 3, Zalaegerszeg, 57.-72.
- ČAPLOVIČ, D., 1987., New Facts about the Development of Medieval Rural House in east Slovakia, *SlovArch*, XXXV/1, Bratislava, 7.-18.
- ČREMOŠNIK, I., 1970., Istraživanja u Mušićima i Žabljaku i prvi nalaz najstarijih slavenskih naselja kod nas, *GZMS n.s.*, sv. XXV, Sarajevo, 45.-118.
- ČREMOŠNIK, I., 1977., Ranoslavensko naselje Jazbine u Batkoviću kod Bijeljine, *GodCenBallsp XV* (knj.13), Sarajevo, 227.-308., T. I-XIII.
- ČREMOŠNIK, I., 1980., Tipovi slavenskih nastambi nađenih u sjeveroistočnoj Bosni, *AVes XXXI*, Ljubljana, 132.-158.
- FELGENHAUER-SCHMIEDT, S., 1986., Die Hochmittelalterliche Burg Möllersdorf, *BeiträgeÖst*, 2, Wien, 1.-45., Taf. 1.-18.
- FELGENHAUER-SCHMIEDT, S., 1992., Früh- bis Hochmittelalterliche Funde aus Wien I, Ruprechtsplatz und Sternegasse, *BeiträgeÖst*, 8, Wien, 61.-84.
- FILIPEK, K., 1996., Istraživanje srednjovjekovnog groblja u Đakovu 1995. i 1996. godine, *OpusA* 20, Zagreb, 189.-197.
- FILIPEK, K., 1997., Đakovo - župna crkva, treća godina zaštitnih arheoloških iskopavanja, *OpusA* 21, Zagreb, 239.-242.
- GREGEROVÁ, M., KRISTOVÁ, L., 1995., Probleme der Interpretation der differenzthermischen Analysen der Graphittonkeramik, u *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, Terminologie und Beschreibung, Internationale Tagungen in Mikulčice*, Band II, Brno, 213.-221.
- GUŠTIN, M., TIEFENGRABER, G., 2002., Oblike in kronologija zgodnesrednjeveške lončenine na Novi tabli pri Murski Soboti, u (ur. M. Guštin) *Zgodnji Slovani, Zgodnesrednjeveška lončenina na obrbju vzhodnih Alp*, Ljubljana, 46.-62.
- HANULIAK, M., 1995., Methodik der Bearbeitung der Keramikkollektion aus Mužla-Čenkov und ihre Ergebnisse, u *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, Terminologie und Beschreibung, Internationale Tagungen in Mikulčice*, Band II, Brno, 39.-50.
- HILCZER-KURNATOWSKA, Z., KARA, M., 1994., Die Keramik vom 9. bis zur Mitte des 11. Jahrhunderts in Grobpolen, u *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Internationale Tagungen in Mikulčice*, Band I, Brno, 121.-141.
- HOLL, I., PARÁDI, N., 1982., *Das mittelalterliche Dorf Sarvaly*, Budapest
- KERMAN, B., 2002., *Neznano Prekmurje - zapisi preteklosti krajine iz zraka*, Pokrajinski muzej, Murska Sobota
- LOSERT, H., 1993., Die früh- bis hochmittelalterliche Keramik in Oberfranken, Band 1-2, *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters*, Beiheft 8, Köln-Bonn
- LUTOVSKÝ, M., 1995., Zur südböhmischen Keramik des Frühmittelalters: Quellenbestand und Fragestellung, u *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, Terminologie und Beschreibung, Internationale Tagungen in Mikulčice*, Band II, Brno, 223.-230.
- MESTERHÁZY, K., 1983., Településásatás Veregyházas-Ivacson, *CommArchHung*, Budapest, 133.-162.
- NEKUDA, R., 1984., Příspěvek k charakteristice mladohradištní keramiky na Moravě, *ActaMM LXIX*, Brno, 23.-47.
- PARÁDI, N., 1971., Az Árpád-kori település, u A csátaljai Árpád-kori temető és település, II dio, *FolArch XXII*, Budapest, 105.-141.
- PETRIČ, H., 2000., *Općina i župa Drnje, Povijesno-geografska monografija*, Bibliotheka Historia Croatica, knjiga 24, Drnje
- POLÁČEK, L., 1995., Altes Gliederungssystem der Mikulčicer Keramik (mit Exkurs von J. DVORSKÁ i L. POLÁČEK), u *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, Terminologie und Beschreibung, Internationale Tagungen in Mikulčice*, Band II, Brno, 131.-202.
- REGISTAR, 1997., *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*, drugo dopunjeno izdanje, Muzejsko društvo sjeverozapadne Hrvatske, Sekcija arheologa i preparatora, Bjelovar
- RZEŹNIK, P., 1995., Frühmittelalterliche Töpfertechniken im Lichte der Keramik von der Dominsel zu Wrocław, u *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, Terminologie und Beschreibung, Internationale Tagungen in Mikulčice*, Band II, Brno, 65.-78.
- ŠALKOVSKÝ, P., 1994., Frühmittelalterlicher Burgwall bei Detva, *SlovArch XLII/1*, Bratislava, 55.-185.
- ŠMAJER, E., KOLAR, S., 1987., Đelekovec kod Koprivnice - bjelobrdska nekropola, *ArhPregl* 17, 130.-133.
- ŠOLLE, M., 1972., Zur Entwicklung der frühmittelalterlichen slawischen Keramik im Bereiche Ostböhmens, *VaPočSlov VII*, Prag, 141.-177.
- SEKELJ IVANČAN, T., ZVIJERAC, I., 1997., Nekoliko srednjovjekovnih položaja u okolini Torčeca - Koprivničko-križevačka županija, *ObavijestiHAD* br. 2, god. XXIX/97, Zagreb, 65.-69.
- SEKELJ IVANČAN, T., 1998., *Arheološka slika naselja savsko-dravskog međurječja Hrvatske od 10. do 13. stoljeća*, doktorska disertacija (rukopis), Zagreb, prosinac, 1998.
- SEKELJ IVANČAN, T., 2001., *Early Medieval Pottery in Northern Croatia, Typological and chronological pottery analyses as indicators of the settlement of the territory between the rivers Drava and Sava from the 10th to 13th centuries AD*, *BARIntSer 914*, Oxford
- SEKELJ IVANČAN, T., KULENOVIĆ, I., 2001., Obilazak nekih položaja u okolini Imbriovca, Đelekoveca i Torčeca - Koprivničko-križevačka županija, *ObavijestiHAD* br. 1, god. XXXIII, Zagreb, 55.-58.
- SEKELJ IVANČAN, T., TKALČEC, T., 2003., Ranosrednjovjekovno nalazište Torčec - Ledine 2002., *ObavijestiHAD* br. 1, god. XXXV, Zagreb, 127.-132.
- SLUKAN-ALTIĆ, M., 2002., Hidroregulacije Drave i njezini utjecaji na transformaciju prirodnog i kulturnog pejzaža Podravine, *Podravina*, vol. I, br. 2, Koprivnica, 28.-152.
- STADLER, H., 1995., Ausgrabungen auf der Burgruine Flaschberg bei Oberdrauburg Kärtner, *NEARCHOS* 3, Innsbruck
- STOERTZ, C. 1997., Ancient Landscape of the Yorkshire Wolds, Royal Commission on the Historical Monuments of England, Swindon
- TIMPEL, W., 1995., Altenrömhild-Rotemulde - eine mittelalterliche Siedlung im südlichen Thüringen, *AltThüringen* 29, Stuttgart, 129.-189.
- VLKOLINSKÁ, I., 1994., Pottery from Cemeteries of the 9th-10th Centuries in the Territory of Slovakia, u *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert, Internationale Tagungen in Mikulčice*, Band I, Brno, 83.-92.

SUMMARY

The Results of Analysis of Finds and Sites of the Early Middle Ages in the Surroundings of Torčec

The area of Torčec, in the vicinity of the central course of the Drava River, is an intensively cultivated flatland. Continuous devastation of the surface layers calls for intensified archaeological activity. Therefore within the project *Archaeological Overview of Medieval Settlements of Podravina*, implemented by the Institute of Archaeology, non-destructive methods are being applied - systematic field surveying and analysis of aerial photographs.

This paper is an attempt to create certain models, which would enable remote interpretation of soil and crop marks that were not identified in field surveys. A certain number of buildings registered by recognition was identified in the aerial photos and those buildings served as a model for the assessment and evaluation of other features noticed in the photos and to determine the difference between natural and cultural phenomena.

The area is divided into several archaeological microzones: Rudičevo, Prečno Pole, Pod Panje 3, Blaževo Pole. Each of the microzones was divided into smaller parts according to certain natural and modern regional characteristics to enable easier field orientation and documenting (Map 1).

On all described sites the medieval horizon was indicated in surface finds of fragments of ceramic vessels and surface finds of dark soil marks, i.e. remains of houses and waste-pits, scattered around by plowing. The most visible surface traces of houses and pits were noticed on the sites Pod Panje 3 and Blaževo Pole 1 (Fig. 6, Fig. 7). Of interest is also the complex of surface traces on Blaževo Pole 1 (Fig. 6; F), where the contour of a round house 17 m in diameter is clearly visible, on whose western parts smaller dark crop marks are perceptible, suggesting wooden construction elements (possibly larger wooden pillars bearing the entrance construction), whereas the contour of the house from the other sides is equally darkened (suggesting wooden, possibly wickerwork construction, probably connected with clay or mud). On all sides of this round house there are numerous small irregular crop marks (waste pits?), and of interest is the contour of two parallel lines which maybe represent a kind of channel stretching directly from the round house to the southwest, as a continuation of a rather large rectangular house. The groundplan of the rectangular house with dimensions of 6 x 12 m, with darkened edges, also suggests wooden construction. The described remains of the settlement facilities were noticed in aerial photos, whereas in field surveys of this unplowed surface there were no surface finds. On other locations it was exactly the pottery finds that enabled a more accurate dating of sites. Ceramic finds from Blaževo Pole 6, dated to the eighth and ninth centuries, collected from the surface of plowed remains of the facilities (Fig. 11) enable the dating of the facilities themselves into that same period with high degree of probability (Pl. 5, 1-4). But on the basis of individual surface finds from a broader area an even earlier

presence of man in the Middle Ages on the site Blaževo Pole 6 was determined, more precisely in the period of the seventh and eighth centuries, and life continued throughout a longer period, as testified by surface finds from the turn of the tenth to the eleventh century and later. Porous earthenware, ornamented with irregular comb-shaped wavy lines (Pl. 4, 4), that has parallels in early medieval site Nova Tabla near Murska Sobota, testifies to such early settlement of Blaževo Pole 6. Their facture corresponds with the Murska Sobota 1 horizon (dated by the C¹⁴ method to the end of the sixth and to the seventh century), and their decorating method with the Murska Sobota 2 horizon (eighth and ninth centuries), so they can be dated to a period between the two horizons. Finds of a large quantity of iron dross and fragments of a ceramic kiln pipe point to specific workshop activity in Blaževo Pole 6. On the Blaževo Pole 1-5 sites, finds from the eighth and ninth centuries were registered (Pl. 4, 1, 4, 5, 6), whereas finds of earthenware with porous facture from the earlier periods stayed away. Therefore Blaževo Pole 6 could be observed as a starting-point of the earliest medieval settlement in this area. The continuity of settlement in Blaževo Pole in later medieval periods connects it with the picture of settlement on the somewhat southwestern site, Pod Panje 3, indicating possible moves or expansion of the settlement to the south, or to two separate settlements that existed simultaneously for a certain time on those sites. The plowed remains of the facilities from Blaževo Pole were of smaller dimensions and irregularly scattered around by plowing, so that it was not possible to determine with certainty whether they belonged to the remains of the waste pits or to round or oval sunken settlement facilities as those found on sites from the sixth up to the middle of the ninth century. On the other hand, the dimensions of the find of the mark noticed on Pod Panje 3 (Fig. 9) correspond with the type of house with a groundplan in the shape of a prolonged rectangle, dated from the tenth to the thirteenth century, as confirmed also by surface pottery finds (Pl. 3, 7-14). The find of a pillar mark points to the existence of constructional elements of above-ground wooden facilities (Fig. 8). The facture, shapes and star-shaped sign on the bottom of ceramic finds from Pod Panje 3 (Pl. 3, 7-14) have parallels in earthenware from the Ledine site (Prečno Pole 4). Ledine gave a C¹⁴ dating with the calibration range from the beginning of the ninth to the middle of the twelfth century, and the values of analyzed samples overlap for the period from the end of the tenth to the end of the eleventh century. Although they have many elements in common, it has to be stressed that, as opposed to Ledine, in the finds from Pod Panje 3 there have been no ornaments with a comb-shaped wavy line, thus suggesting the dating of Pod Panje 3 to a somewhat later period, i.e. from the second half of the eleventh century, when such ornaments stopped occurring. Observing Prečno Pole as a separate unit, a concentration of the earliest medieval finds from the ninth and tenth centuries can be identified in the western part of Prečno Pole 1 (Pl. 2, 1-9), whereas towards the East somewhat younger pottery is disseminated (Pl. 2, 10-15). Precisely in Prečno Pole 1 a large number of soil marks was registered, indicating more intensive settlement in this area (Fig. 3, Fig. 4). In Prečno Pole 2 and 3 finds from

the Later Middle Ages prevail, and early medieval finds are sporadic. In Prečno Pole 4 (Ledine) and 5 early medieval pottery fragments occur again (Pl. 3, 1-6).

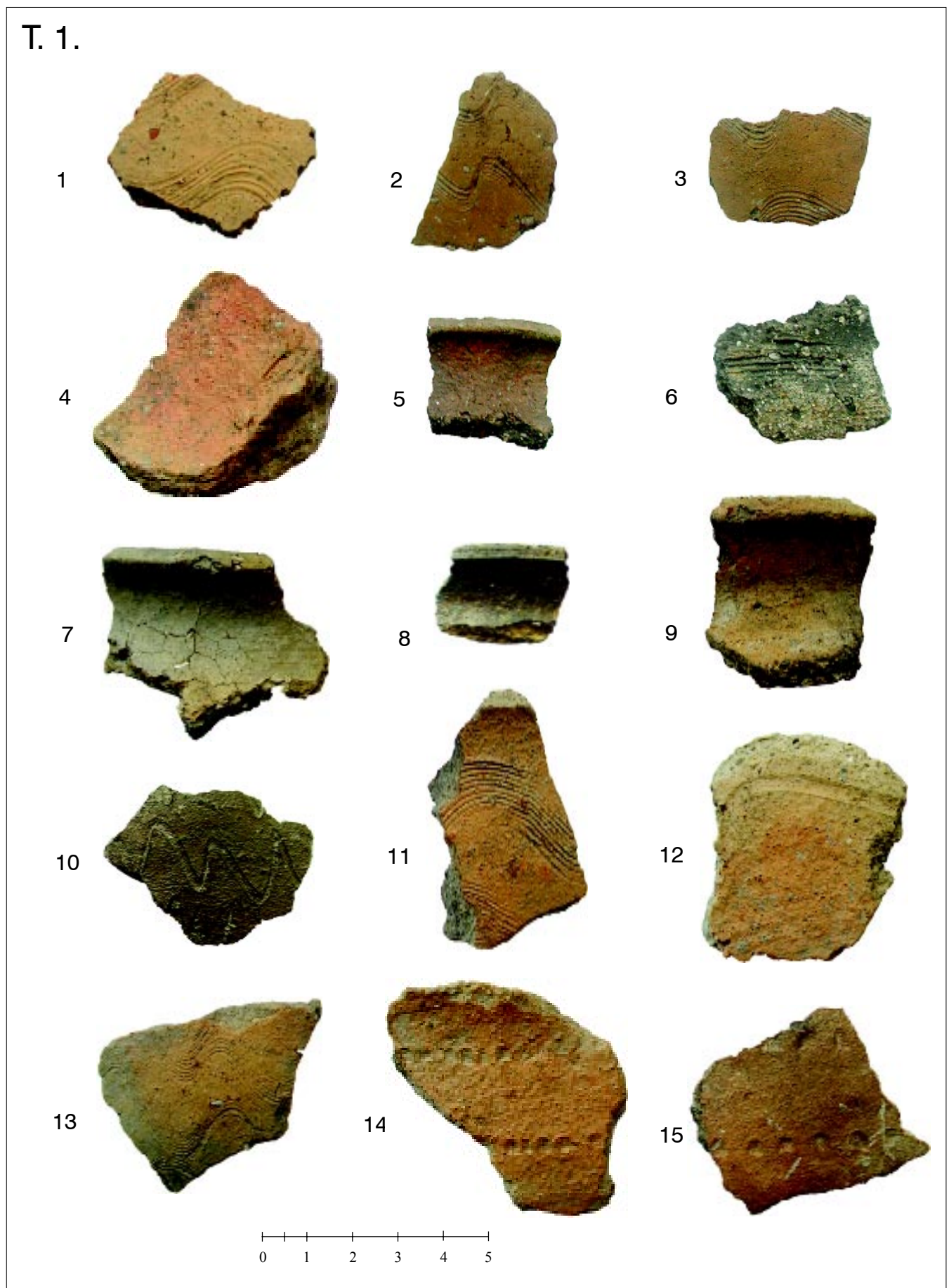
In Rudičevo two extraordinary black soil marks were found with a large amount of burned earth and fired stone, which leaves the possibility open that medieval hearths were affected by a plow (Fig. 1, Fig. 2). Finds of pottery from those marks originate from the Early Middle Ages (Pl. 1, 1-6), and the remaining surface finds suggest that the site had a continuity up until the Later Middle Ages.

To recapitulate, on all sites with the exception of Prečno Pole 4 an analysis of surface pottery finds enabled registration of the continuity of settlement in a longer medieval period. In most sites, life throughout a longer period of the Early Middle Ages was determined, and in some continuity from prehistoric periods up until the Later Middle Ages. On all sites there are elements suggesting settlement characteristics such as waste pits, sunken oval buildings, houses and house construction elements, whereas on some sites workshop ac-

tivities were documented, indicating a certain social structure of the population. The earliest medieval material remains originate from the seventh and eighth centuries, and more intensive settlement of the region in the period from the tenth to the thirteenth century has been noted.

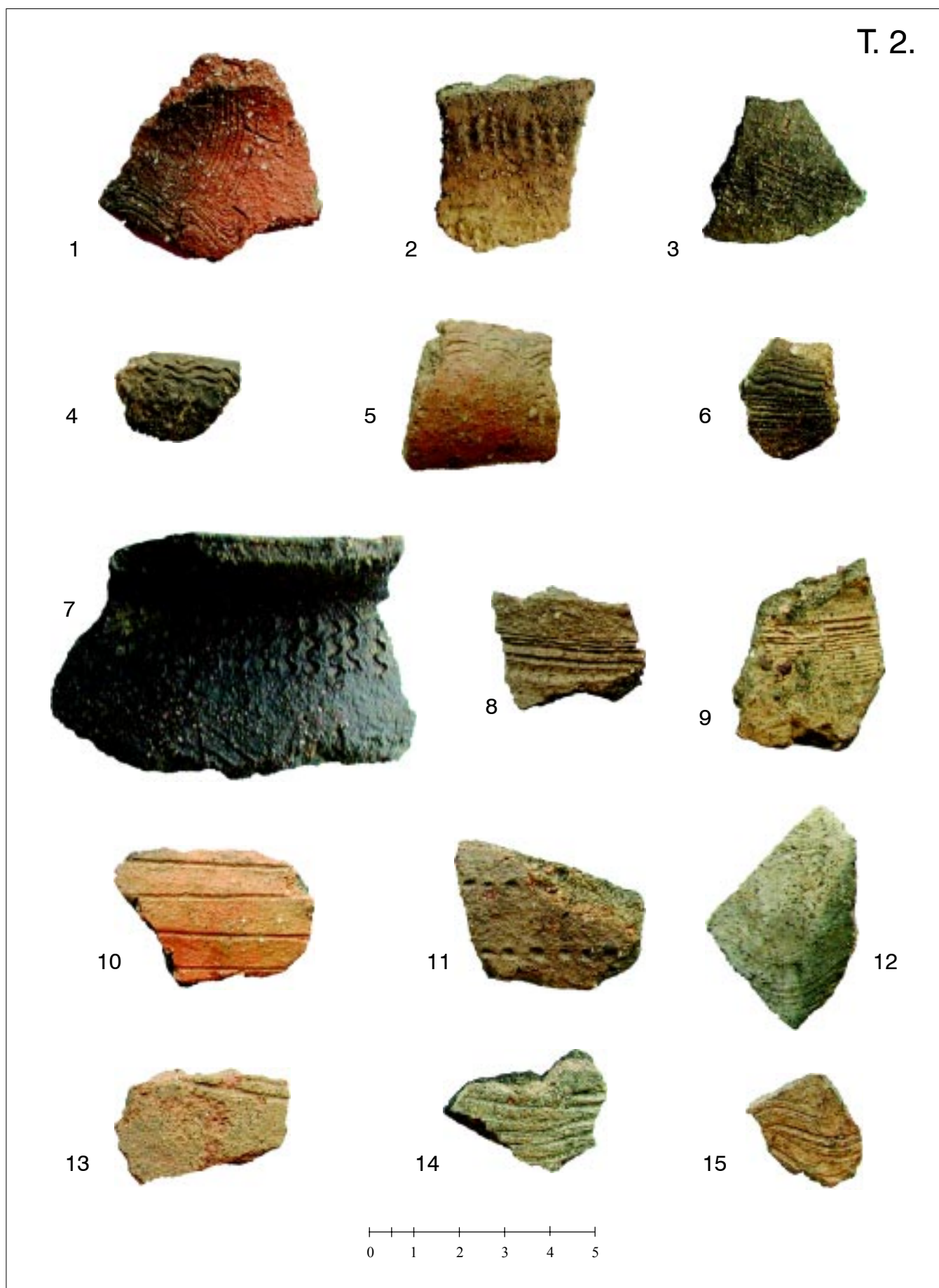
It can also be concluded that in the area of Torčec and its surroundings in the period of the Early Middle Ages several settlements existed simultaneously, and that some of them spread, such as Prečno Pole 1-3 and Blaževo Pole 2-6. On the other hand, the possibility of leaving the settlements in a certain period remains open, as is the case in Prečno Pole 4 (Ledine), surrounded by the even at present visible old Drava meander, where the settlement was probably abandoned due to flooding, as confirmed also by archaeological excavations.

In the light of the dense population of the Torčec area in the Early Middle Ages, further development and demographic prosperity of the region, which at a certain point of time resulted also in the founding of the parish of Saint Stephen the King, was not surprising.

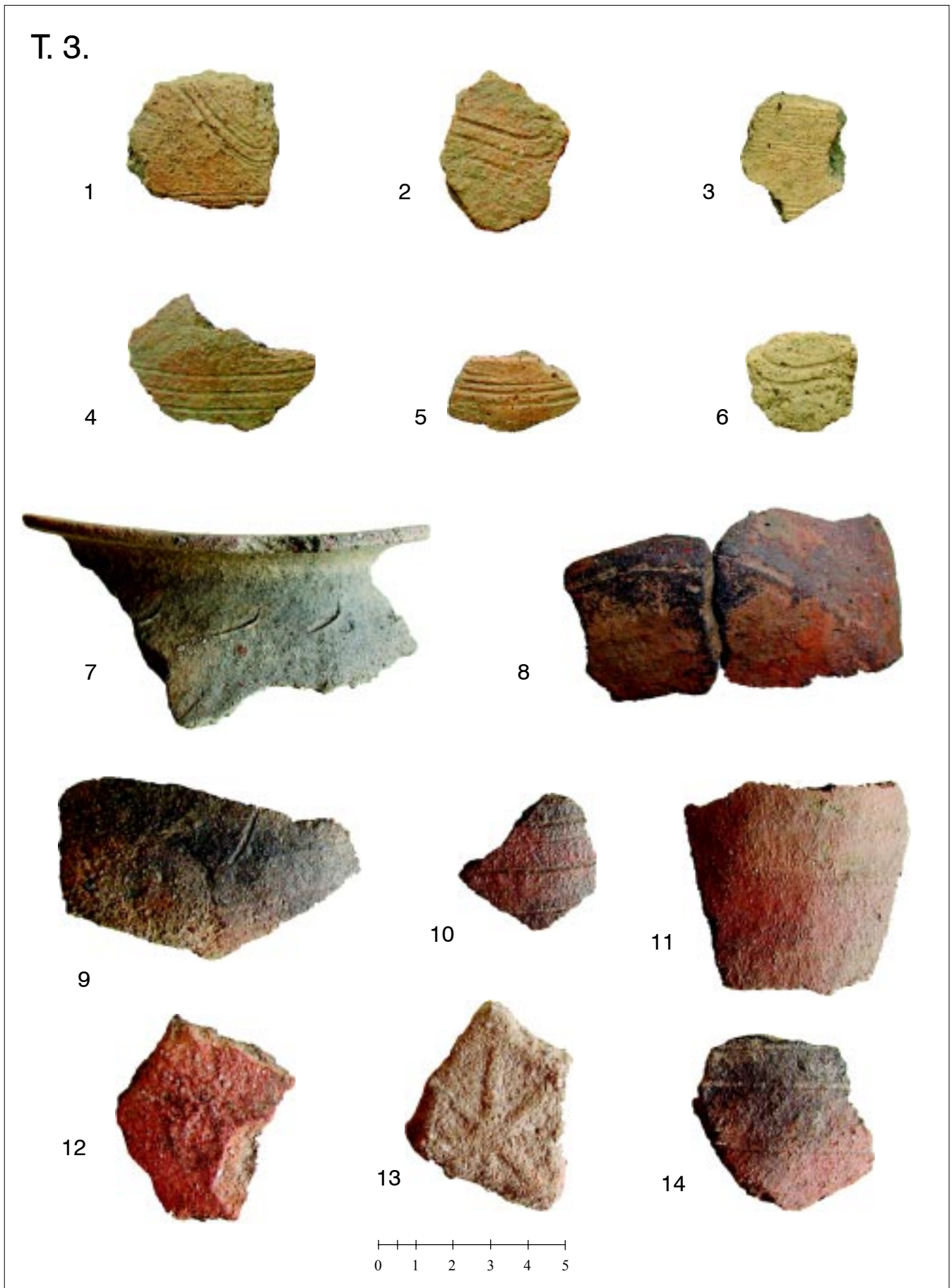
T. 1. Rudičevo (snimila: T. Tkalčec)

Pl. 1 Rudičevo (photo: T. Tkalčec)

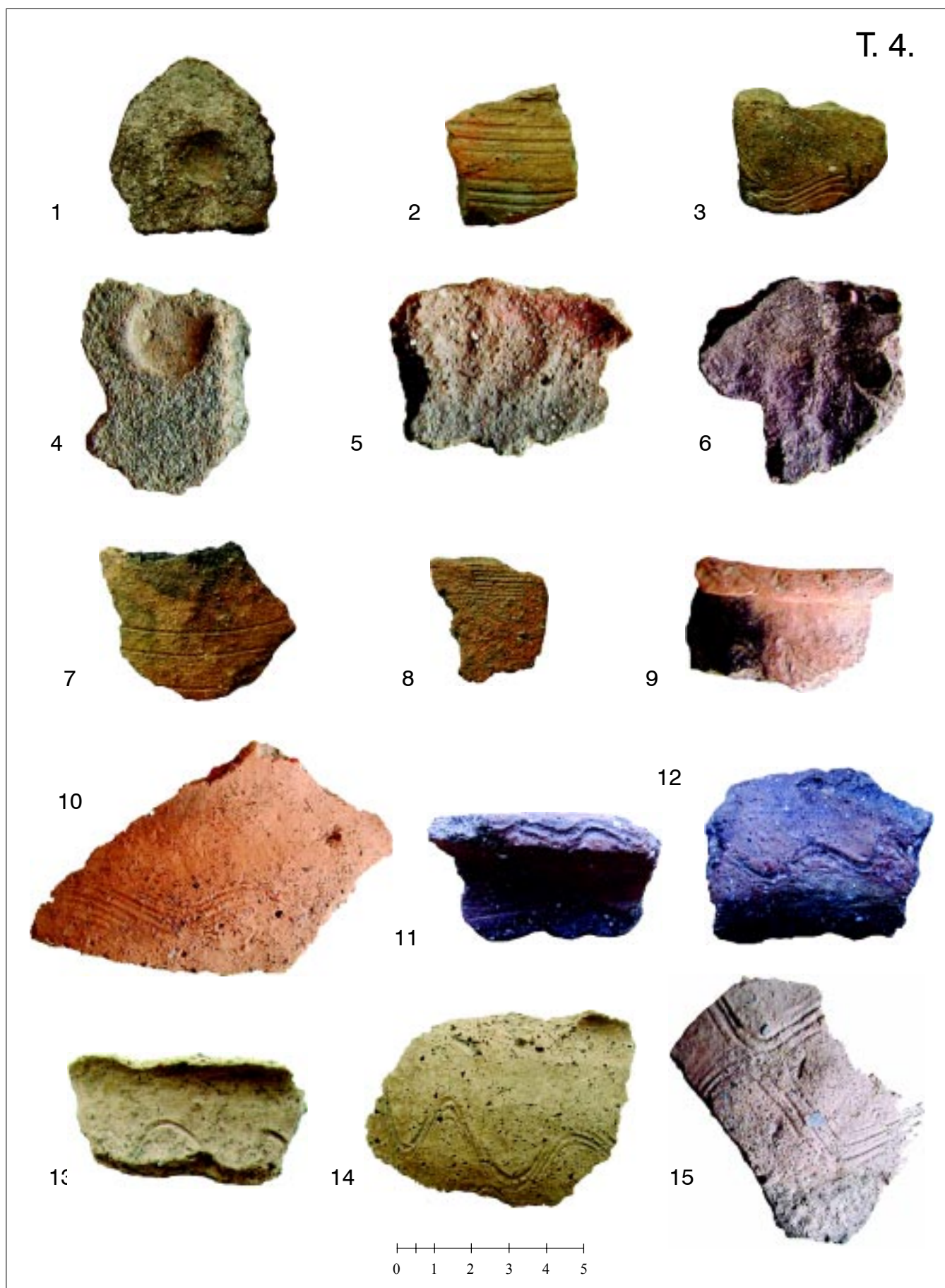
T. 2. Prečno Pole 1

Pl. 2 Prečno Pole 1

T. 3. Prečno Pole 5 (1-6); Pod Panje 3 (7-14)

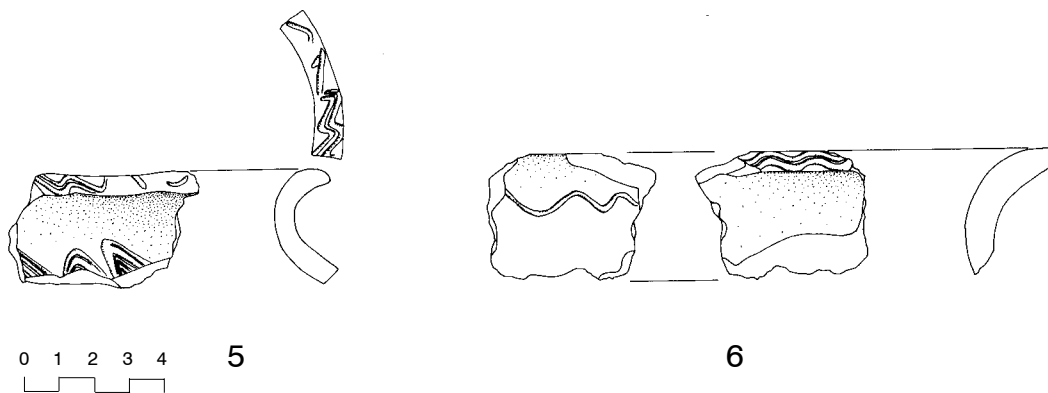
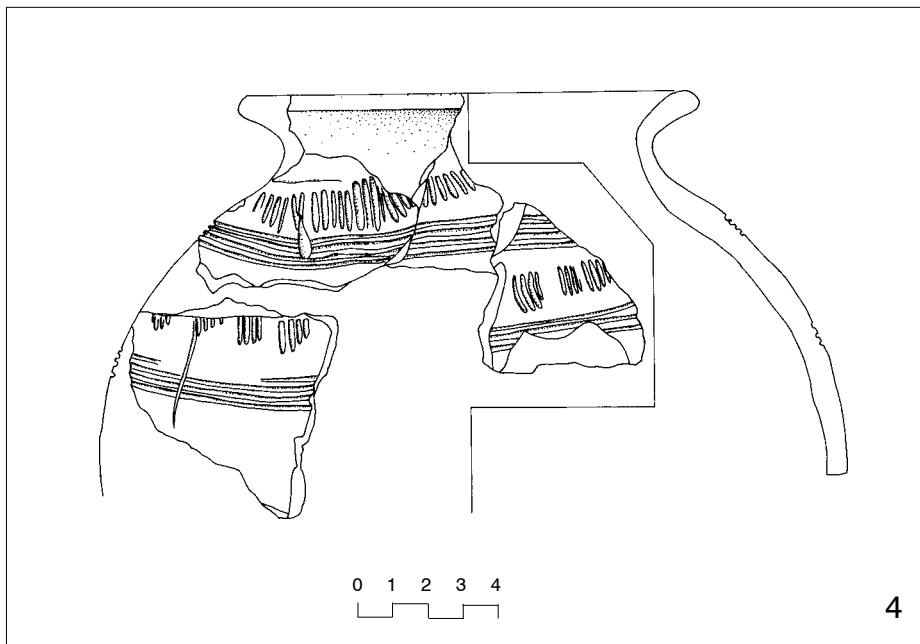
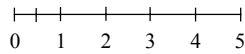
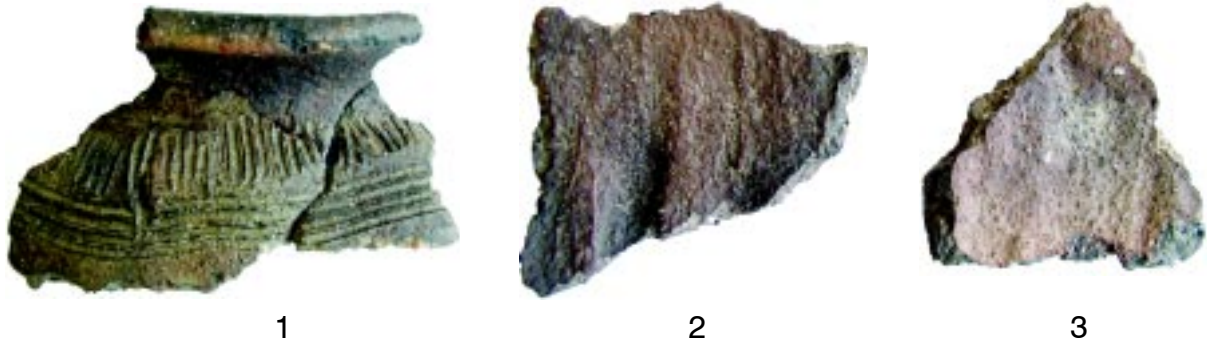
Pl. 3 Prečno Pole 5 (1-6); Pod Panje 3 (7-14)

T. 4. Blaževo Pole 2 (1-3); Blaževo Pole 3 (4-5); Blaževo Pole 5 (6-9); Blaževo Pole 6 (10-15)

Pl. 4 Blaževo Pole 2 (1-3); Blaževo Pole 3 (4-5); Blaževo Pole 5 (6-9); Blaževo Pole 6 (10-15)

T. 5.

T. 5. Blaževo pole 6 (1-4, 6); Blaževo pole 5 (5) (snimila T. Tkalčec, crtež K. Jelinčić)

Pl. 5 Blaževo Pole 6 (1-4, 6); Blaževo Pole 5 (5) (photo: T. Tkalčec; illustration: K. Jelinčić)